

Behistuni raidkirja I tulp*

Vladimir Sazonov

Sissejuhatus

Behistun ehk Bisitun (muistne Bagastâna) on ca 1500 m kõrgune mägi, mis paikneb muistse Meedia (Meedea) riigi, tänapäeva Lääne-Iraani territooriumil, täpsemalt Kermanšahist Hamadani viival teel. Sellele on üle 100 meetri kõrgusel kivisse raiutud Ahhemeniidi dünastiast pärit Pärsia kuninga Dareios I (valitses aastatel 522–486) bareljeef koos raidkirjaga, mida erialakirjanduses kutsutakse Behistuni raidkirjaks. Ahhemeniidide dünastia kuningad valitsesid Pärsia impeeriumis aastail 558 kuni 330 eKr.¹

Ilmselt on tegemist kõige tähtsama ja pikema Ahhemeniidide dünastia ajast säilinud vanapärsiakeelse allikaga. Kõik muud algallikad on üsna lafoonilised ega käsitle ajaloolisi sündmusi. Ülejäänud allikad, mis võimaldavad rekonstrueerida muistse Pärsia ajalugu, on kas Kreeka autorite teosed

* Artikkel on valminud ETF grantide nr 8669 ja 7712 toel. Behistuni raidkirjast on autor kirjutanud ka ajakirjas *Horisont*, 2011, nr 3, lk 48–53.

¹Vt täpsemalt Albert Ten Eyck Olmstead. *History of the Persian Empire* 37. Chicago: Phoenix Books—The University of Chicago Press, 1959; Мухаммад. А. Дандамаев. *Политическая история Ахеменидской Державы*. Москва: Наука (Главная редакция восточной литературы), 1985; Pierre Briant. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake (Indiana): Eisenbrauns, 2002; Josef Wiesehöfer. *Das Antike Persien*. Düsseldorf: Albatros Verlag, 2005.

(Herodotos,² Xenophon,³ Plutarhos,⁴ Diodorus⁵ jt) või akadikeelsed kroonikad ja arameakeelsed tekstid.

Käesolev raidkiri on unikaalne ka seetõttu, et on koostatud kolmes keeles — vanapärsia, Babüloonia kasutusel olnud akadi ja muistse Edela-Iraani kohaliku eelami rahva eelamikeelses kiilkirjas.

Dareios I ajal saavutas Pärsia impeerium oma mõjuvõimu tipu — nii territoriaalselt, poliitiliselt kui ka sõjaliselt. Ta haaras võimu 522. a, kukutades usurpaatorist maagi Gaumata, kes oli pärast Kambysesese surma samal aastal riigiohjad enda kätte haaranud.

Pärast Gaumata tapmist seitsme vandenõulase poolt, kelle hulka kuulus ka Dareios, algasid nende hulgas vaidlused. Dareios ei saanud võimule troonipärimisõiguse järgi, vaid valimise või isegi usurpatsiooni tulemusel. Et legitimeerida ja kindlustada oma võimu, lasi ta 6. eelkristliku saj lõpu-aastatel koostada Behistuni raidkirja just kolmes keeles — vanapärsia, akadi ja eelami⁶ —, milles ta väidab, et on kuninglikust soost, pärineb Ahhemeeniidide suguvõsast, on õiglane valitseja ja valitud peajumala Ahuramazda poolt kuningaks.⁷

Kohe kui Dareios I sai kuningaks, algasid Babüloonia ja Eelamis mäsud. See on jäädvustatud raidkirja esimeses ja teises tulbas. Babüloonia rahutused osutusid Pärsia riigile väga ohtlikuks. Nidintu-Bēl kuulutas, et on viimase Babüloonia kuninga Nabonidi⁸ (valitses 556.–539. a eKr) poeg ja

²Геродот. История. Пер. Г. А. Стратановский. Москва: Научно-Издательский Центр “Ладомир”, 2001.

³Xenophon. The Anabasis: Books I–VII. With and English translation by C. L. Brownson. (The Loeb Classical Library.) Cambridge—Massachusetts: Harvard University Press, 1980.

⁴Plutarchos. Artaxerxes: Plutarch’s Lives. With and English translation by B. Perrin, in Eleven Volumes. — XI: Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho. Index to all the lives by J. W. Cohoon. (The Loeb Classical Library.) Cambridge—Massachusetts: Harvard University Press, MCMLXXX

⁵Diodorus Siculus: Diodorus of Sicily. With and English translation by Ch. L. Sherman, in twelve volumes. — VII: Books XV.20–XVI.65. (The Loeb Classical Library.) Cambridge—Massachusetts: Harvard University Press, 1980.

⁶Eelamikeelse versiooni kohta vt Georges G. Cameron. The Elamite Version of the Behistun Inscriptions. — Journal of Cuneiform Studies (= JCS) 14, 1960, lk 59–68.

⁷J. Wiesehöfer 2005, lk 89–90.

⁸Nabonidi kohta vt Michael Heltzer, Yitzhak Avishur. The Royal Court of the Last Kings of Babylon, Nabonid and Belshazzar, and the Function of Daniel and Other Provincials According to the Bible and Other Sources. — Transeuphratène 37, 2009, lk 21–36.

võttis endale valitsejanimeks Nebukadnetsar (III). Teda toetas terve Babüloonia, kuid pärslastel õnnestus Babüloonia vallutada ja Nebukadnetsar III kukutada. Aga siis tõusid üles Pärsia, Sattagüüdia, Meedia, Partia, Eelam, Egiptus jt. Algas raske ja verine võitlus, mis nõudis Dareioselt ning tema toetajatelt suuri jõupingutusi, et hoida ära impeeriumi hävingut. Pärsias oli samuti ohtlik ülestõus, mis algas 522. aasta sügis-talvel ja mida juhatas Vahjazdata (tulp IV, 26–28⁹), kes nimetas ennast kuningas Kyros II (valitses 558–530) pojaks Bardijaks. Alles 521. a suvel suutis Dareios I võita Vahjazdata¹⁰ armee ja ta vangistada. Dareios pidi võitlema veel Fravartišiga, kes kontrollis Assüüriat, Meediat, Armeeniat, Partiat ja Hürkaaniat. Ka selle suure ülestõusu suutis Dareios edukalt maha suruda. Kuid siis tõusis taas üles Babüloonia, kus oli võimul järgmine usurpaator, Nebukadnetsar IV, kes väitis samuti, et on Nabonidi poeg, ning 521. a oli Dareios taas sunnitud vallutama Babüloni ja teised Babüloonia linnad.¹¹

Pärast kõikide eelmainitud mässude edukat mahasurumist alustas Dareios oma vallutuspoliitikat erinevates suundades, laiendades nii impeeriumi piire. Suur vallutaja võttis ette retki sküütide vastu (516–512), samuti Indiasse, Traakiasse ja Makedooniasse. 522. aastal langes Pärsia võimu alla Samose saar, 516. a Hiose saar. Traakiast ja Makedooniast said 512. a Pärsia impeeriumi provintsid. 5. sajandil toimusid Kreeka-Pärsia sõjad, mis algasid ülestõusuga Ioonias (499–494). 494. aastal hõivasid pärslased mässulise Mileetose linna. Seejärel otsustas Dareios I vallutada ka Mandri-Kreeka. Sõjategevus algas Ateena, Sparta jt linnriikide vastu. Kuid selles sõjas osutasid kreeklased edukaks. 490. a eKr suutsid nad võita Maratoni lahingu, mis sai Kreeka-Pärsia sõjas üheks otsustavamaks etapiks, päästes Kreeka langemast Pärsia võimu alla. 486. a Dareios I suri. Ta maeti hauakambrisse, mis asub Naqš-i-Rustamis (5 km Persepolise linnast loodes).

⁹Dareios I, Behishtun: <http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>; Rüdiger Schmitt. The Behistun Inscription of Darius the Great: Old Persian Text. — Corpus Inscriptionum Iranicarum (= CII). London: School of Oriental and African Studies, 1991.

¹⁰Vahjazdata ülestõusu käsitleb DB III (Dareiose raidkirja III tulp) — <http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>; vt samuti Мухаммад А. Дандамаев. Восстания Вахъяздаты. (Из истории народных движений в древней Персии). — Вестник древней истории (= ВДИ) 1, 1960, lk 11–20; В. О. Тюрин. Аншан: Новые чтения и восстановление текста III столбца Бехистунской надписи. — ВДИ 4, 1962, lk 111–130.

¹¹М. А. Дандамаев 1985, lk 85–98.

Avastamisest ja dešifreerimisest

Behistuni raidkiri on monumentaalne muistis, 7 meetrit kõrge, umbes 22 meetrit lai ning paistab kaugelt. Oma suuruse tõttu ei ole raidkirja unustatud kunagi, seda on mainitud korduvalt, aga sisu jäi saladuseks rohkem kui 2000 aastaks.

Behistuni raidkirja on kirjeldanud kreeka ajaloolane Ktesias Knidosest (5–4 saj eKr), kes töötas Pärsia kuninga Artaxerxes II Mnemoni õukonnas arstina. Ktesias arvates oli see raidkiri koostatud Babüloonia kuninganna Semiramise poolt ja pühendatud Zeusile. Raidkirja on maininud teisedki kreeka ja rooma autorid. Juba hiljem, keskajal on Behistuni raidkirja maininud mõnedki araabia rändurid, näiteks Ibn Hawqal 10. sajandil. Muistisele on viidanud ka 1598. aastal Pärsias diplomaatilisel missioonil viibinud inglane Robert Sherley, samuti itaalia rändur Pietro della Valle 17. sajandi alguses. Taani kuninga teenistuses olnud saksa päritolu matemaatik, rändur ning kartograaf Carsten Niebuhr reisis Lähis-Idas, nägi Behistuni raidkirja 1764. aastal ning uuris seda, kuid vaatamata kõikidele katsetele ei suutnud teksti tõlkida. Niebuhri panus orientalistikasse on üsna muljetavaldav. 1772. a avaldas ta Kopenhaagenis raamatu *Beschreibung von Arabien*¹² (Araabia kirjeldus), 1774–1778 trükiti kaheköiteline *Reisebeschreibung von Arabien und anderen umliegenden Ländern*¹³ (Araabia ja teiste naabruses olevate riikide kirjeldus), mis käsitles Persepolise linnast leitud pärsia kiilkirjas raidkirju. Niebuhr tegi kolmekeelsetest tekstidest detailsed koopiad ning just need andsid Euroopa orientalistidele 19. sajandi esimesel poolel võtme kiilkirja dešifreerimiseks. Seega sai tema töö aluseks vanapärsia keele ja üldse kiilkirja dešifreerimisel ning pärsia suurima raidkirja — Behistuni raidkirja tõlkimisel. Göttingeni ülikoolis töötav andekas klassikaline filoloog Georg Friedrich Grotefend suutis 1802. a avastada Persepolise raid-

¹²Carsten Niebuhr. *Beschreibung von Arabien: Aus eigenen beobachtungen und im Lande.* Verlag, Gedruckt bey N. Moeller, 1772.

¹³Carsten Niebuhrs *Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern.* Kopenhagen: Gedruckt in der Hofbuchdruckerey bey Nicolaus Mo?ller, 1774–1778.

kirjades kolme valitseja nimed: Hystaspes, Dareios ja Xerxes.¹⁴ Grotefendi peetakse pärsia kiilkirja esimeseks edukaks dešifreerijaks.

1830. aastatel kopeeris Inglise ohvitser, diplomaat ja orientalist Henry Rawlinson (1810–1895) Behistuni raidkirja. Tema oli esimene, kes suutis selle ka tõlkida. Henry Rawlinsonist sai 1850. aastatel assürioloogiateaduse isa ja ühtlasi üks tähtsamaid uurijaid iranistika teadusharus. Behistuni raidkirja tõlge ilmus 1847. aastal tema teoses *Pärsia kiilkirja raidkirjad Behistunis*.¹⁵

Behistuni raidkirja dateeringust

Kui aga rääkida Behistuni raidkirja dateerimisest,¹⁶ siis on ilmselge, et esimesed 4 tulpa käsitlevad Dareiose I esimest valitsemisaastat ehk siis ajavahemikku 522–521 eKr; viimane, viies tulp on lisatud juba mõni aeg hiljem.¹⁷ On tõenäoline, et muistis valmistati kuningas Dareios I käsul oletavasti ca 521–518 a eKr. Uurijad on pakkunud versioone, millal raidkiri ning bareljeef võisid valmis saada. Arthur T. Olmstead oletab ühes Vana-Pärsia ajalugu kõige põhjalikumalt käsitlevas monograafias *History of the Persian Empire* (Pärsia impeeriumi ajalugu), et kuningas Dareios I koostas oma autobiograafia septembri lõpus aastal 520.¹⁸ See on üsnagi arvestatav oletus, kuid on ka teisi.

Niisiis sündmused, mida on kirjeldatud esimeses neljas tulbas, leidsid aset Dareiose I esimestel valitsemisaastatel, s.t alates oktoobrist 522. a eKr, mil tapeti maag Gaumata, ning lõpetades novembriga 521. a eKr, mil Babiloonias oli maha surutud teine suur ülestõus.

¹⁴Franz Heinrich Weissbach. Die Keilinschriften der Achämeniden. — In der Reihenfolge des Erscheinens der Vorderasiatischen Bibliothek, 3. Stück, unveränderter fotomechanischer Nachdruck der Originalausgabe. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1911. — Leipzig: Zentral-Antiquariat der Deutschen Demokratischen Republik, 1968, lk LXIX.

¹⁵Henry Rawlinson. Persian Cuneiform Inscription at Behistun: Deciphered and Translated. — Journal of the Royal Asiatic Society 10, 1847.

¹⁶Vt lähemalt Василий В. Струве. Датировка Бехистунской надписи. — ВДИ 1, 1952, lk 26–48.

¹⁷М. А. Дандаматов 1985, lk 98.

¹⁸A. T. Olmstead 1959, lk 116.

Ümber bareljeefi, mis kujutab selle raidkirja peamisi tegelasi, on raiutud kolmekeelne tekst. Raske töö kestis võib-olla isegi mitu aastat. Ilmselt võeti bareljeefi tegemise ajal vangi Fraad, mässava Margiana juht. Seetõttu on bareljeefi tema lisatud hiljem, pärast mässava Babüloonia juhti Arahi vangistamist Dareios I esimesel valitsemisaastal. Niisiis hakati Behistuni raidkirja valmistama juba 521. a ja see võttis aega.¹⁹

Ülesehitusest ja struktuurist

Bareljeefi keskse isikuna on kujutatud muidugi kuningas Dareios I, keda näidatakse jumal Ahuramazda protektsiooni all olevana. Kuningas on loomulikus suuruses, kroon peas, ning tema parem käsi on palves pööratud jumal Ahuramazda²⁰ poole, mis annab märku valitseja jumalakartlikkusest, ning vasaku käega toetub ta vibule. Dareios I ees seisavad üheksa kuningat ja klannide juhti, kelle käed on kinni seotud, kaelas on neil nõör. Dareios I seisab kümnenda kuninga surnukeha peal.²¹

Ahuramazda ulatab oma vasaku käe kuningas Dareiosele, andes sümboliseerivalt talle kuninglikkuse, ja parema käega õnnistab kuningat. Vasaku jalaga tallab ta lamavat maagi Gaumatat. Veel on kujutatud kaheksat suurt

¹⁹M. A. Дандамаев 1985, lk 98, 100.

²⁰Ahuramazda — muistsete pärslaste peajumal vanapärsia religioonis ning jumal-maailmalooja zoroastrismis. Ahuramazda (ka Ormuzd,Ormazd) oli jumal-looja, peamine jumalus ahurate (jumalate) seas, kes zoroaunistide ettekujutuse järgi lõi universumi, kandes ka nimetusi “Hea Mõte”, “Tark Valitseja” jne. Vt nt История Древнего Востока. Тоим. В. И. Кузицина, издание третье переработанное и дополненное. Москва: Высшая школа, 2007, lk 440. Tihti algasid Ahhemeniidide raidkirjad Ahuramazda mainimisega, nii nagu kuninga Xerxes I (Dareios I poeg, valitses 486–465 eKr) raidkirjal (XPa) read 1–3: *baga vazrka Ahuramazdâ hya imâm bûmîm adâ hya avam asmânam adâ hya martiyam adâ hya šiyâtîm adâ martiyahyâ*, ‘Suur jumal Ahuramazda, kes selle maailma lõi, kes selle taeva lõi, kes inimese lõi, kes küluse lõi inimese jaoks’. Vt Thomas Hudson-Williams. A Short Grammar of Old Persian, with a Reader Accompanied by A Word-For-Word Translation, Notes, and Vocabulary. Cardiff: The University of Wales Press Board, 1963, lk 35–36; Xerxes. Persepolis A (XPa); samuti <http://www.avesta.org/op/op.htm#xpa>. Ahuramazda kohta vt veel Авеста, в русских переводах (1861–1996). Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Петербург: Журнал “Нева”, Издательство Русского Христианского Гуманитарного Института, 1997, lk 11–13, 16–17.

²¹F. H. Weissbach 1911, lk XII.

mässajat ja üheksandaks sakide juhti, kelle Dareios võitis ja allutas oma võimule. Dareiose selja taga seisavad tema kaks sõjameest.

Raidkiri on kõige pikem säilinud vanapärsiakeelne tekst, koosneb 414 reast ja vanapärsiakeelses versioonis kokku 5 tulpast. Kuid akadi- ja eelami-keelses tekstis on vaid 4 tulpa, viies, üksnes vanapärsiakeelne on kirjutatud juurde hiljem.

Behistuni raidkirja kompositsiooniline ülesehitus on üsnagi lihtne, koosneb vaid kolmest osast: sissejuhatuses on ära toodud Dareios I genealoogia, teises osas mainitakse ajaloolisi sündmusi ja järelsõnas palub kuningas Dareios I jumala Ahuramazda õnnistust kõikidele, kes kavatsevad raidkirja kaitsta, ja needusi neile, kes kavatsevad raidkirja hävitada või seda mingil moel kahjustada.²²

Eesmärk, otstarve ja ideoloogiline taust²³

Kuigi Dareios I oli pärit Ahhemeniidide²⁴ kuninglikust suguvõsast, mis valitses Pärsia impeeriumi alates Kyros II-st, oli ta siiski usurpaator, kes haaras võimu ebaseaduslikult. Ilmselt just selleks Behistuni raidkiri koostati — eesmärgiga ülistada võitu vaenlaste ja mässajate üle ning legitimeerida tema võimu. Pärast seda üritas ta teha nii, et raidkirja sisu saaks teatavaks kõikidele kuningriigi alamatele. Dandamajevi väitel oli tekst tõlgitud veel teistesegi keeltesse. Seda kinnitavad 20. sajandi alguses Elefantiina saarel avastatud arameakeelsed fragmendid papiürusel. Lisaks leiti endisest kuningas Nebukadnetsar II (valitses 605–562) paleest 1899. a kivitükk, mis osutus Behistuni raidkirja fragmendiks.²⁵

²²M. A. Дандамаев 1985, lk 98, 100.

²³Vt nt Мухаммад А. Дандамаев. Отражение содержания Бехистунской надписи в труде Геродота. — Краткие сообщения Института Народов Азии. (Историческая филология 67.) Москва, 1963, lk 190–192.

²⁴Varajaste Ahhemeniidide kohta Iraanis vt David Stronach. Early Achaemenid Iran: New Considerations. — Symbiosis, Symbolism and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestina. Proceedings of the Centennial Symposium W. F. Allbright Institute of Archaeological Research and American Schools of Oriental Research. Jerusalem, May 29–31, 2000. Toim. William G. Dever and Seymour Gitin. Winona Lake (Indiana): Eisenbrauns, 2003, lk 133–144.

²⁵M. A. Дандамаев 1985, lk 98.

Selles ülimalt propagandistlikus raidkirjas loetleb Dareios I ka oma esivanemaid alates Ahemenist, poolmüütilisest Ahhemeniidide dünastia rajajast.

Behistuni raidkirja I tulba tõlge²⁶

1–3.²⁷ Mina olen Daraiavauš,²⁸ suurkuningas,²⁹ kuningate kuningas,³⁰ Pärsia (Parsa) kuningas, maade kuningas, Hystaspese poeg, Arsamese poeg, Ahhemeniid.

3–6. Nii räägib Daraiavauš, kuningas: “Mu isa (on) Hystaspes, Hystaspese isa (oli) Arsames, Arsamese isa (oli) Ariaramnes, Ariaramnese isa (oli) Teispes, Teispese isa (oli) Ahamaniš [Ahhemeniid].

6–8. Seetõttu meid nimetataksegi Ahhemeniidideks. Vanadest aegadest alates oleme aadlikud, aegade algusest on meie suguvõsa kuninglik.”

8–11. Räägib Daraiavauš, kuningas: “8 minusugust olid kuningad, mina olen üheksas. 9 meist olid järgemööda kuningaks.”

11–12. Räägib Daraiavauš, kuningas: “Ahuramazda soovil olen ma kuningas. Ahuramazda andis mulle kuningavõimu (kuninglikkuse).”

12–17. Nii räägib Daraiavauš, kuningas: “Need (järgmised) maad mulle jäid, Ahuramazda tahtel olen ma saanud nende kuningaks: Pärsia, Eelam, Babüloonia, Assüüria, Araabia, Egiptus, [Mere maad], Sardes,³¹ Ioonia, Meedia, Armeenia, Kapadookia, Partia, Drangiana, Areia, Xorazm, Baktria, Sogdiana, Gandara, Saka, Sattagüüdia, Arahosia, Maka, kokku 23 maad.”

²⁶Tõlgitud järgmiste väljaannete järgi: Dareios I, Behishtun: <http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>; F. H. Weissbach, lk 8–13; vt ka Ronald G. Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon. Second Edition, Revised, (American Oriental Series 13.), New Haven—Connecticut: American Oriental Society, 1953, lk 116–120; Rüdiger Schmitt. The Bisutun Inscription of Darius the Great: Old Persian Text. — CII. London: School of Oriental and African Studies, 1991.

²⁷Käesoleva numeratsiooni kasutamine antud tekstis on tingitud sellest, et alguses vanapärsia keelses raidkirjas ei lõppenud lause tihtipeale rea lõpuga, vaid jätkus järgmisel real või samas reas algas uus lause. Seetõttu on näiteks rida 3 jt jagatud kahte lõiku.

²⁸Pärsiakeelne Daraiavauš oli kreeklastel kui Dareios, ladina keeles Darius. Need kreeka ja ladina nimevormid ongi meile tuntud, kuid pärslased ise nimetasid teda Daraiavaušiks.

²⁹*xshāyathiya vazraka.*

³⁰*xshāyatha xshāyathiyânām.*

³¹Lüüdia.

17–20. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Need olid maad, mis tulid mulle, Ahuramazda soovil nad olid minu alluvuses. Nad tõid mulle andamit. Nad tegid seda, mida ma neile ütlesin, kas öösel või päeval.”

20–21. Daraiavauš, kuningas, ütleb: “Nendes provintsidest,³² inimene,³³ kes oli ustav³⁴ mulle, ma tasusin talle, inimest, kes oli valelik, ma karistasin rangelt. Ahuramazda tahtel järgisid need maad mu seadusi. Nii nagu ma neile ütlesin, nii nad tegidki.”

24–26. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Ahuramazda andis mulle selle kuningriigi. Ahuramazda aitas mind võtta oma valdusesse selle kuningriigi. Ahuramazda soovil ma valitsen seda kuningriiki.”

26–35. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Nõnda on tehtud minu poolt pärast seda, kui ma sain kuningaks. Kyrose³⁵ poeg Kambyses³⁶ meie suguvõsast oli siin kuningas. Sellel Kambysesel oli vend Bardija, ühest emast, ühest isast Kambysesega. Seejärel Kambyses tappis selle Bardija. Kui Kambyses tappis Bardija, rahvas ei teadnud, et Bardija on tapetud. Seejärel suundus Kambyses Egiptusesse. Pärast seda hakkas rahvas mässama, (suur)riigis ja Pärsias tekkis palju valet ja ka teistes maades.

35–43. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Seejärel üks inimene, maag³⁷ nimega Gaumata, alustas ülestõusu Pišijauvades, Arakadriši mäe juures. Ta tõusis üles vijakhna³⁸ kuu 14. päeval.³⁹ Rahvale valetas ta nii: “Ma olen Bardija, Kyrose poeg, Kambyses vend.” Seejärel muutus kogu rahvas mässavaks ning läks tema poole üle ning Pärsia ja Meedia ja teised maad (läksid ta poole üle). Garmapada kuu 9. päeval⁴⁰ ta hõivas kuningriigi. Pärast seda suri Kambyses loomuliku surma.”

43–48. Kuningas Daraiavauš ütleb: “See kuningriik, mille maag Gaumata võttis Kambyseselt ära, on aegade algusest kuulunud meie suguvõsale. Maag Gaumata võttis Kambyseselt Pärsia, ja Meedia ja teised maad, tegi (nad) enda omandiks ja sai kuningaks.”

³² *dahyāva* — ‘provints, maa’.

³³ *martiya* — inimene’.

³⁴ *āgariya* — ‘ustav’ ehk ‘lojaalne’. Vt R. G. Kent 1953, lk 165.

³⁵ Mainitud on muidugi Kyros II Suurt (558–530), Pärsia impeeriumi rajajat.

³⁶ Kuningas Kyros II järeltulija Kambyses II valitses Pärsias 530–522 a eKr, 525 a vallutas Egiptuse, paistis silma äärmise jõhkruksena.

³⁷ *Magu* ehk *maguš* — ‘maag’, preesterliku perekonna liige Meedias. *Ibid.*, lk 201.

³⁸ Vanapärsia keeles *viyaxnahya*.

³⁹ Märts 522 eKr.

⁴⁰ Aprill 522 eKr.

48–61. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Polnud ühtegi inimest, ei pärslast, meedlast ega kedagi meie suguvõsast, kes võtaks Gaumataalt kuningriigi ära. Rahvas kartis teda väga, (olles arvamusel,) et ta (Gaumata) hukkab palju inimesi, kes teadsid varem Bardijat. Ta (Gaumata) hukkaks palju inimesi, et keegi ei teaks, et “mina pole Bardija, Kyrose poeg”.⁴¹ Keegi ei julgenud Gaumata vastu midagi öelda, seni kui saabusin mina. Seejärel ma palvetasin Ahuramazda poole. Ahuramazda aitas mind. Bahajadiši kuu 10. päeval⁴² tapsin mina koos väheste inimestega maagi Gaumata ja need, kes olid tema kõige silmapaistvamad toetajad. Sikajauvatiši kantsis Nisaja piirkonnas, Meedias ma tapsin ta. Ma võtsin temalt ära kuningriigi. Ahuramazda tahtel sain ma kuningaks, Ahuramazda andis mulle kuningriigi.”

61–71. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Kuningriigi, mis oli ära võetud meie suguvõsalt, ma taastasin täielikult, nagu see oli varem. Pühamud, mille Gaumata hävitas, ma (taastasin samuti). Ma tagastasin rahvale (kuuluvad) karjamaad ja kariloomad, ja orjad koos majapidamistega, mille maag Gaumata oli rahvalt ära võtnud. Ma taastasin rahva olukorra ja Pärsia ja Meedia ning teised maad, nagu (need olid) varem. Ma tagastasin selle, mis oli ära võetud. Mina saavutasin Ahuramazda tahtel selle, et maag Gaumata ei hõivaks meie kuninglikku maja.”

71–72. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Vaat, seda ma tegin pärast seda, kui sain kuningaks!”

72–81. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Pärast seda kui ma tapsin maag Gaumata, üks mees nimega Assina, Upadarmi poeg, tõusis üles Eelamis. Ta rääkis rahvale nii: “Ma olen Eelami kuningas!” Seejärel eelamiidid muutusid mässulisteks ja läksid Assina poole üle. Ta sai Eelami kuningaks. Ning (veel) üks mees, babüloonlane nimega Nidintu-Bēl, Ainaira poeg, muutus mässuliseks Babülonis. Ta pettis rahvast niimoodi: “Ma olen Nebukadnetsar, (kuningas) Nabonidi poeg! Seejärel läks terve Babüloni rahvas ta poole üle. Babülon hakkas mässama ning tema hõivas kuningavõimu Babülonis.””

81–83. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Seejärel saatsin ma (käsu) Eelamisse. Too Assina toodi kinniseotuna minu juurde ning ma hukkasin ta.”

83–90. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Seejärel ma läksin Babüloni Nidintu-Bēli vastu, kes nimetas ennast Nebukadnetsariks. Ta sõjavägi asus Tigriise lähedal. Ta asus seal. Ja laevad olid seal (?). Pärast seda ma panin

⁴¹Siin on juttu sellest, et Gaumata kartis, et saadakse teada, et ta pole tegelik Bardija, kes oli kuningas Kyrose poeg.

⁴²Septembri lõpp 522 eKr.

sõjaväe istuma täispuhutud nahkadele, teised kaamelitele ja ülejäänutele muretsesin hobused. Ahuramazda aitas mind. Ahuramazda tahtel me ületasime Tigrise jõe. Seal ma lõin põrmuks Nidintu-Bēli armee. Me pidasime lahingut assijadija kuu 26. päeval.⁴³

90–96. Kuningas Daraiavauš ütleb: “Seejärel ma suundusin Babülioni. Kuid ma veel ei jõudnud Babülionini, Nidintu-Bēl, kes nimetas ennast Nebukadnetsariks, tuli armeega Zazana linna (mis on) Eufrati juures, et võidelda minuga lahingus. Seejärel me pidasime lahingut. Ahuramazda aitas mind. Ahuramazda tahtel ma purustasin täielikult Nidintu-Bēli sõjaväe. Ülejäänud (osa tema armeest) oli visatud vette (ja) veega ära viidud. Me pidasime lahingut anamaki kuu teisel päeval.⁴⁴

Kommentaariid

Read 1–11 käsitlevad Dareiose titulatuuri ja genealoogiat, kus ta toonitab, et pärineb kuninglikust Ahhemeniidide suguvõsast, kes valitsesid Pärsias juba ammu, ning said suurvõimudeks ja impeeriumi valitsejateks alates Kyros II-st (valitses 558–530), kes vallutas terve Lähis-Ida — Meedia, Babüloonia, Lüüdia, ning tema pojast Kambysesest II-st (530–522), kes vallutas aastal 525 eKr Egiptuse. Aga et Dareios ei maini oma suguvõsas Kyroost ega Kambysesest, siis võib järeldada, et ta polnud nende lähedane sugulane, vaid kuulus Ahhemeniidide kõrvalsuguharusse, sest mainib oma esiisana Ahhemeni, legendaarset Ahhemeniidide suguvõsa rajajat.

Behistuni raidkirja alguses (read 1–3) nimetab Dareios I oma tiitleid, mis on suuremas osas Mesopotaamia päritolu, sealhulgas leidub ka koguni Akadi kuningate tiitleid 24.–23. sajandist eKr.

Dareios nimetab ennast “suurvõimudeks” (*xšâyathiya vazraka*) ja ka “kuningate kuningaks” (akadi keeles *šar šarrī*, vanapärsia keeles *xšâyatha xšâyathiyânâm*, eelami keeles *sunkuk sunkukipinna*).

Tiitel *xšâyatha xšâyathiyânâm*, ‘kuningate kuningas’,⁴⁵ mida kasutasid Ahhemeniidid juba Pärsia impeeriumi algusest peale, on pärit Assüüriast

⁴³Detsember 522 eKr. Assijadija kuu algus Pärsias langes kokku detsembri keskpaigaga, seetõttu anamaki kuu esimene pool on samuti detsembrikuu — vt viide 39.

⁴⁴Detsember 522 eKr.

⁴⁵“Kuningate kuningas” kohta vt Vladimir Sazonov. Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittelassyrischen

ja Babülooniast. See on akadikeelse universalistliku tiitli tõkelaen, sumerogrammidenäsi oli see kasutusel kui MAN MAN.MEŠ ja LUGAL LUGAL.MEŠ. Käesolev tiitel esineb alates Kesk-Assüüria kuninga Tukultī-Ninurta I valitsemisajast (1244–1208), kes hakkas esimesena Assüürias nimetama ennast kui *šar šarrāni*.⁴⁶ Kuid tegelikult on see traditsioon veelgi vanem ja ulatub juurtega koguni III eelkristlikku aastatuhandesse — Akadi aega (2234–2154). Näiteks üks Akadi kuningas, Šarkališarrī (2217–2193) kandis sellist nimetust. Ta oli tuntud Akadi kuninga Narām-Su’eni (2254–2218) poeg ja ta nimi tähendas ‘kõikide kuningate kuningas’. Käesolev tiitel oli aktiivselt kasutusel niihästi Assüüria ja Babüloonia kui ka Urartu ning Pärsia kuningate puhul. 7. saj eKr valitsenud Uus-Assüüria kuninga Aššurbanipali vend Šamaš-šum-ukin (668–648), kes oli siis Babüloonia kuningas, nimetas ennast muuhulgas samuti *šar kāl šarrāni*.⁴⁷

Vanas Testamendis esineb Babüloonia kuningas Nebukadnetsar II samuti kui “kuningate kuningas”.⁴⁸ Ka pärslased, kes 539. a vallutasid Babüloonia ja võtsid väga palju kuningavõimu ning riikliku ideoloogia elemente üle Babülooniast ja Assüüriast, hakkasid kasutama seda tiitlit nii akadi, vanapärsia kui ka eelami keeles. Muidugi üks paremaid näiteid on Behistuni raidkiri, kus Dareios kasutas enda kohta seda mesopotaamia tiitlit.⁴⁹ On huvitav, et tiitel levis hiljem ka Partias, Sassaniidide riigis ning mujalgi. Näiteks Pontose kuningat Mithridates VI (132–63 eKr) tähistati ‘kuningate kuningana’ kuninganna Dynamise (63 eKr – 7/8 pKr) raidkirjas. Dyna-

Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010, lk 118–122.

⁴⁶Vt Albert K. Grayson. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. — *The Royal Inscriptions of Mesopotamia (= RIMA) 1. Assyrian Periods. Volume 1*. Toronto—Buffalo—London: University of Toronto Press, 1987 [2002].) A.0.78.24, rida 7; RIMA 1 A.0.78.39, rida 3; RIMA 1 A.0.78, 3, rida 3, kus on *šar MAN.MEŠ*: RIMA 1 A.0.78.13, rida 3; RIMA 1 A.0.78.16, rida 4. Märkmisväärne on asjaolu, et juba muistses Akadis 23. saj valitsenud kuninga Šarkališarrī nimi tähendas ‘kõikide kuningate kuningas’.

⁴⁷Gerd Schäfer. “König der Könige” — “Lied der Lieder”. — *Studien zu Paronomastischen Intensitätsgenitiv, vorgelegt am 17. Januar 1970 von Hildebrecht Hommel*. Heidelberg: Carl Winter – Universitätsverlag, 1974, lk 26.

⁴⁸*Ibid.*, lk 26; vt Vana Testament — Dan. 2,37 ja Ez. 26,7.

⁴⁹Vt ka F. H. Weissbach 1911, lk 8–9 (II. Darius I. Hystaspis a) Inschriften von Bisitūn, §§1, read 1–2); T. Hudson-Williams 1963, lk 31; R. G. Kent 1953, lk 116, Read 1–2; Avesta. — *Zoroastrian archive: Old Persian Texts, Darius, Behistun, tulp 1*. — <http://www.avesta.org/op/op.htm#db1> 10.10.2008, read 1–2; J. Wiesehöfer 2005, lk 53–54.

mis oli Bosporose kuninga Pharnakes II tütar ja Mithridates VI lapselaps.⁵⁰ Sassaniidid (valitsesid 224–651 pKr), kes toonitasid eriti, et on Ahhemeniidide järeltulijad, mis oli muidugi vale, nimetasid ennast nii: *šāhān šāh Ērān ud-Anēran*, “Kõikide Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuningas”.⁵¹ Niisuguse tiitli⁵² võttis Ktesiphonias⁵³ endale 226. a pKr Sassaniidide impeeriumi rajaja Ardašir I.

Meil on ka hilisemast ajast üsnagi palju andmeid. Näiteks ühes Šapuri (4. saj pKr) raidkirjas on dateerimisvormel:

*MDM ŠNT II mzdysn bgy šfpwfy MLK'n MLK' 'yr' [W] 'nyr'n MNW ctry MN yzd'n (māh spand(ar)mad abar sāl dō mazdēs n bat Šahrubh(r) šāhān šāh Ērān ud Anērān kē cihr az yazdān)*⁵⁴

Spandarmadi kuu Šapuri⁵⁵ teisel valitsemisaastal, Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuninga, kelle päritolu jumalatest (on).⁵⁶

Xšāyathiya varaka oli levinud Lähis-Idas peaaegu kõikjal juba alates III at eKr. Sumeris nimetati ‘suurkuningat’ LUGAL GAL ja akadikeelsetes tekstides II ja I at eKr *šarru(m) rabu(m)*. Antud tiitel oli aktiivselt kasutusel nii Mesopotaamias kui ka väljaspool seda, nt Hetiidi impeeriumis — Hattušili I, Telepinu, Šuppiluliuma I, Muwattalli, Hattušili III puhul.⁵⁷ Babüloonias

⁵⁰ А. И. Иванчик, С. Р. Тохтасьев. Царица Динамия и Тинаис. — ВДИ 3, 2009, lk 96.

⁵¹ Philip Huyse. Die sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen. — *Ērān ud-Anēran: Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt. Beiträge des Internationalen Colloquiums in Eutin, 8.–9. Juni 2000*, unter Mitarbeit von Carsten Binder, toim. Joseph von Wiesehöfer und Philip Huyse; *Orient et Occidens: Studien zu antiken Kulturkontakten und ihrem Nachleben*. Franz Steiner Verlag, 2006, köide 13, lk 182–184 jj.; *Šāhān šāh Ērān ud-Anēran*’i ja Sassaniidide kuninglikkuse kohta vt J. Wiesehöfer 2005, lk 220–228. Kreeka keeles kõlas tiitel *Šāhān šāh Ērān ud-Anēran* kui *basileus basileōn Arianōn kai Anarianōn* (*Ibid.*, lk 220).

⁵² *Šah-inšah* või *šāhān šāh* oli kasutusel koguni kuni 1979. aastani, mil Iraani revolutsiooni käigus kukutati Pehlevi dünastia viimane šahh.

⁵³ Sassaniidide impeeriumi pealinn.

⁵⁴ Vt transliteratsiooni — В. А. Лившиц, А. Б. Никитин. Ранний пехлевийский острак из буддийского храма в Дальверзин-тепе. — ВДИ 3, 1990, lk 69.

⁵⁵ Šapur II

⁵⁶ Vt venekeelset tõlget. — *Ibid.*, lk 69.

⁵⁷ Marie-Joseph Seux. *Épithètes royales akkadiennes et sumériennes*. Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris: Letouzey et Ané, 1967, lk 298–299.

tähistasid ennast nii Kurigalzu I ja Burna-buriaš II, hiljem ka viimane Babüloonia kuningas Nabonid ja pärslane Kyros II.⁵⁸

“(Kõikide) maade kuningas” on samuti universalistlik ja esineb mitme Pärsia kuninga titulatuuris. Näiteks Artaxerxes III (359–338) kirjutab oma raidkirjas:

Räägib Artaxerxes, suurkuningas, kuningate kuningas, maade kuningas, selle maa kuningas.⁵⁹

Behistuni raidkirjas on Dareios I nimetatud *xshâyathiya dahyûnâm*’iks — ‘(kõikide) maade kuningas’. Kuid me teame, et Kyros II, Kambyses, Dareios I puhul oli akadi kiilkirja tekstides analoogiliselt Babüloonia kuningatega kasutusel nimetus *šar bābili šar mātāti* (KUR.KUR) — ‘Babüloni kuningas, (kõikide) maade kuningas’.⁶⁰ Epiteet *šar mātāti*, ‘kõikide maade kuningas’, on vaid üks variant muistsest epiteedist *bēl mātāti* — ‘kõikide maade isand’. *Bēl mātāti* oli kasutusel Babülonis ja sellega tähistati I at eKr Babüloonia peajumalat Mardukit. Kuid sumerikeelne variant EN.KUR.KUR^{h1a} on veelgi vanem, pärineb III eelkristlikust aastatuhandest ning seda kasutati Sumeri peajumala Enlili kohta. Kuid hilisemal ajal oli see tiitel kasutusel mõnikord ka Uus-Assüüria ja Uus-Babüloonia valitsejate seas, veel hiljem ka Ahhemeniidide juures. Kambyses tähistas ühes oma raidkirjas, kui ta isa Kyros II oli veel elus⁶¹ ja ta ise oli vaid Babüloonia kuningas, oma isa nii:

ITI *ajjāru* DU.9 KÁM MU.1.KÁM /*kám-bu-zi-ia šar bābili*(E)^{ki} / mār(A)
^m*ku-ra-ás šar mātāti*(KUR.KUR) (Camb. 36:9–11.)⁶²

Ajaaru kuu 9. päev, Kambuzija esimene (valitsemis)aasta, Babüloni kuninga, Kyrose poja, kuningate kuninga.

“Babüloni kuningas” esineb vaid Ahhemeniidide akadikeelsetes dokumentides ja pidi babüloonlastele näitama, et Ahhemeniidid on õiglased valitsejad Babüloni troonil. Tiitel ise on pärit juba I Babüloonia dünastia ajast (1894–1595). *Šar Bābili* oli aktiivselt kasutusel Kyros II ajal (558–530) —

⁵⁸*Ibid.*, lk 299.

⁵⁹Art. III. Pers. — <http://www.avesta.org/op/op.htm#a3pa>

⁶⁰Jerome Peat. Cyrus “King of Land”, Cambyses “King of Babylon”, the Disputed Co-Regency. — JCS 41/2, 1989, lk 200.

⁶¹*Ibid.*, lk 203.

⁶²Transliteratsioon. — *Ibid.*, lk 200.

oma tuntud akadikeelsel savisilindril esineb ka Kyros II ise kui “Babüloni kuningas”,⁶³ kuid peagi andis ta selle tiitli üle oma pojale Kambysele.

Kyros II kasutas oma akadikeelsel silindril ka teisi Mesopotamia päritolu tiitleid ja epiteete, eelkõige niisugust tähtsat universalistlikku tiitlit nagu *šar kiššati* — ‘universumi kuningas’, mille leiutas juba Akadi Sargon, ja ka tiitlit *šar kibrati irbitim* — ‘nelja ilmakaare kuningas’,⁶⁴ mille võttis endale Akadi kuningas Narām-Su’en 23. saj eKr. Lisaks nendele kasutas Kyros II klassikalist Assüüria ja enne seda Babüloonia ja veelgi varem Uus-Sumeri kuningate tiitlit ‘Sumeri ja Akadi kuningas’ — *šar mat Šumeri u Akkadi*.⁶⁵ Tuleb mainida ka väga muistset epiteeti, mis oli tuntud juba Mesopotamias III at eKr — *šarru dannu*, ‘võimas kuningas’. Seda kasutas ka Babüloonia kuningas Hammurapi.⁶⁶

Read 12–26. Siin mainib Dareios I riiki kuuluvaid provintse ehk satraapiaid. Kokku sai ta võimu alla 23 piirkonda: tohutu territooriumi Väike-Aasia läänealadest kuni Põhja-Indiani. Ta toonitab, et võttis need endale jumal Ahuramazda soovil, ja Ahumazda abiga sai oma valdusse ka Pärsia impeeriumi.

Read 26–35. Kyrost ja Kambysest mainib Dareios I näitamaks, et Kyros II ja Kambyse II olid tema suguvõsast. Usurpaatorina pidi Dareios I legitimeerima oma võimu ja esitas seetarvis oma genealoogia, sest ilmselt oli peale tema veel Ahhemeniide, kellel oli sama palju või isegi rohkem õigust Pärsia troonile. Võimu kindlustamise eesmärgil abiellus Dareios I Atossaga,⁶⁷ kes oli esimeste Pärsia kuningate lähisugulane — kuningas Kyros II tütar ja kuningas Kambyse õde. Ilmselt ka selleks, et kindlustada oma

⁶³F. H. Weissbach 1911. I. Kyros, Tonzylinder-Inschrift, lk 4–5, rida 20; Antonio Panaino. The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship. — The Heirs of Assyria: Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. Held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998. Melammu Symposia 1. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki, 2000, lk 43.

⁶⁴Vt nt Freiburger Altorientalische Studien (= FAOS) 7, 42; William W. Hallo. Early Mesopotamian Royal Titles (= EMRT): A Philologic and Historical Analysis. (American Oriental Series 43.) New Haven: American Oriental Society, 1957, lk 49–56; Marie-Joseph Seux. Les titres royaux “šar kiššati” et “šar kibrāt arba’i”. — Revue D’Assyriologie et D’Archéologie Orientale 59, 1965, lk 11–18; Tohru Maeda. “King of The Four Regions” in the Dynasty of Akkade. — Orient 20, 1984, lk 67–82.

⁶⁵Tukulti-Ninurta I puhul vt RIMA 1, A.0.78.2, rida 1, lk 240.

⁶⁶Vt nt RIME 4, Hammu-râpi E.4.3.6.1, lk 332, rida 2: l [ugal-kala-ga].

⁶⁷Kuninganna Atossa, Kyros II tütar, kuningas Dareios I naine ja kuningas Xerxes I ema elas ca 550–475 eKr. Vt lähemalt Rüdiger Schmitt. Atossa: Achae-

võimu, toonitab Dareios I kogu aeg, et teda valis peajumal Ahuramazda ning kõik toimus vaid viimase tahtel. Ahuramazdat mainib Dareios Behistuni raidkirjas koguni 58 korda! Ta rõhutab, et Ahuramazda andis talle kuningavõimu nende maade üle, mida ta loetleb; et Ahuramazda tegi ta kuningaks; et Ahuramazda andis talle kuningriigi jne. Antud lõigus on juttu ka sellest, kuidas Kambyse tappis oma venna Bardija.

Read 35–43 käsitlevad ajavahemikku märtsist aprillini 522. Kuningas Kambyse asus alates 525. aastast Egiptuses, mille oli samal aastal vallutanud. Millalgi 522. a alguses tekkisid Pärsias rahutused, mille algatajaks oli Gaumata, kes nimetas ennast Bardijaks ning kuningas Kambyse vennaks. Kuna Kambyse oli õige Bardija, oma kardetud venna, varem tapnud, siis on ilmselge, et Gaumata puhul oli tegemist usurpaatoriga. Pseudo-Bardija hakkas rahvale kuulutama, et on Kyrose II poeg ja Kambyse vend, korraldas 522. a kevadel Pärsias riigipöörde ja sai aprillis kuningaks. Kambyse oli sel ajal veel elus ning suundus oma armeega Pärsiasse, kuid teel sinna suri ootamatult.⁶⁸ Pole välistatud, et Kambyse mörva korraldas Bardija-Gaumata. Kuigi seda pole tõestatud, tundub see väga tõenäoline. Siiski on Behistuni raidkirjas öeldud, et “pärast seda Kambyse suri loomulikku surma”. Riigipööret Pärsias on kirjeldanud Herodotos jt.⁶⁹ Herodotose versioon Gaumata riigipöörest ja Kambyse surmast on Dareios I versiooniga üsna sarnane.⁷⁰

Read 43–48. Jutt on sellest, et Gaumata usurpeeris Ahhemeniidide kuningriigi, mis Dareiose väitel oli aegade algusest kuulunud hoopis tema suguvõsale.

Read 48–61. Dareiose sõnul kartsid kõik usurpaator Gaumatat, väga julma ja ebaõiglast valitsejat. Ainus, kes oli võimeline talle vastu astuma, oli Dareios ise, kes tappiski Bardija-Gaumata septembris 522. a, ja siis tegi Ahuramazda Dareiosest kuninga.

Read 61–71. Dareios taastab kuningriigi sellisena, nagu see oli varem — ehitab üles pühamud, mida oli rüvetanud ja hävitanud halb Gaumata, annab rahvale tagasi kariloomad, maad jne.

menid queen. — Encyclopaedia Iranica. Originally published December 15, 1987. <http://www.iranica.com/articles/atossa-achaemenid-queen>

⁶⁸ А. Дандамаев 1985, lk 64.

⁶⁹ Геродот 2001, lk 195–204, 61–79.

⁷⁰ *Ibid.*

Read 71–83 käsitlevad Assina ülestõusu Eelamis 522. a sügisel. Assina kuulutab ennast Eelami kuningaks ja samal ajal alustab Babülonis ülestõusu Nidintu-Bēl, kes kuulutas ennast kuningas Nebukadnetsariks (III), viimase Babüloonia kuninga Nabonidi pojaks.⁷¹ Babüloonia toetab Nebukadnetsar III-t ning ülestõus levib. Tekib väga ohtlik olukord. Dareios I tegutseb kiirelt, saab üsna edukalt jagu mässavast usurpaatorist Assinast, vangistab ja tapab ta. Eelam on maha rahustatud.

Read 83–90. 522. a sügisel astub Dareios sõjaväega mässava Babüloonia vastu, võidab Nidintu-Bēli (Nebukadnetsar III) armeed detsembris 522. a eKr, kuid võitlus babüloonlastega kestab.

Read 90–96. Ilmselt hilissügisel või detsembris 522. a viib Dareios sõjaväe Babüloni linna juurde ja astub Nidintu-Bēli armeega lahingusse Zazana linna lähedal. “Ahuramazda toetusel” võidab Dareios babüloonlasi 522. a detsembris. 521. aastal alistub Babülon ta võimu alla, kuid Dareios annab linnale armu.⁷²

Kokkuvõte

Artiklis on esitatud Behistuni raidkirja esimese tulba tõlge vanapärsia ja akadi keelest ning põgus analüüs. Raidkiri on üsna mahukas ning koosneb viiest tulpast. Akadi- ega eelamikeelset versiooni pärsiakeelse tekstiga ei võrrelda.

Nagu näha, algas Dareiose valitsemine ebaseaduslikult, usurpatsiooniga, mille kindlustamiseks ja legitimeerimiseks ta koostaski kolmekeelse raidkirja, mille lasi raiuda kaljusse Behistunis.

Seega oli Behistuni raidkiri loodud järgmistel eesmärkidel:

1. Legitimeerida usurpaator Dareios I võimu ja kindlustada tema ebastabiilset positsiooni riigis, sest tema võimule tulles, muutus suurem osa riigi aladest kohe mässuliseks. Pretendente troonile jätkus. Kuigi ta polnud Kyros II impeeriumi rajaja otsene järeltulija ja tema õigused troonile olid vägagi kaheldavad, tahtis ta siiski näidata, et on õigla-

⁷¹Эвелин Кленгель Брандт. Древний Вавилон. Смоленск: Русич, 2001, lk 276.

⁷²*Ibid.*, lk 276.

ne kuningas ja Ahhemeniid — legendaarse Ahemeni otsene järglane. Seetõttu ta mainibki lausa kaheksat esivanemat kuni Ahemenini välja, kes oli dünastia müütiline rajaja.

2. Näidata kõiki vaenlasi, eriti Gaumatat, väga negatiivsete isikutena, aga anda üdini halvustav pilt ka enne Gaumatat valitsenud Kambysest, süüdistades teda oma venna Bardija tapmises, mis on väga tõenäoline.
3. Hirmutada teisi võimalikke mässajaid ja vaenlasi — Dareios kirjeldab, et löikas ära keele, kõrvad, nina, torkas välja silmad ja ajas mässajaid teibasse.

Tekstil pidi olema väga suur lugejaskond. See oli tõlgitud kõikidesse tähtsamatesse keeltesse, mis olid Pärsias kasutusel: mitte üksnes vanapärsia, akadi ja eelami, vaid ka aramea ja vanakreeka keelde jne.

Tekstist ilmnevad selgelt tugevad Mesopotaamia mõjutused: esiteks meenutab kompositsiooniline ülesehitus muistseid Assüüria ja Babüloonia kuningate raidkirju ja annaale, teiseks tugev propaganda, moonutamine ja lausvale, mida Dareios I kasutas väga oskuslikult. Seda kõike oli ta ilmselt õppinud oma eelkäijatelt, Kyros II-lt, samuti Uus-Babüloonia ja Uus-Assüüria valitsejatel. Tekstis kasutatav kuninglik tituluur pärineb enamasti Babülooniast ja Assüüriast. Peale selle toonitab Dareios peaaegu iga lõigu järel, et Ahuramazda valis ta välja, andis talle võimu ja kuningluse — analoogiliselt käituvad ka Mesopotaamia kuningad, kes mainivad, et neile andis võimu ja kuningluse kas Enlil, Marduk, Šamas või Aššur. Tugev Mesopotaamia mõju Pärsiale on nähtav ka teistes kuningavõimu ja riigivalitsemise asjades.

VLADIMIR SAZONOV (sünd. 1979), PhD (ajalugu), Tartu Ülikooli kultuuri-
teaduste ja kunstide instituudi orientalistika keskuse teadur, Kaitseväe Ühendatud
Õppeasutuste keelekeskuse juhataja, dotsent.